

Marta Ślusarczyk*

Cementownia Szczakowa – historia i terażniejszość

Cement Works Szczakowa – the history and the present

Słowa kluczowe: Jaworzno, Szczakowa, cementownia

Key words: Jaworzno, Szczakowa, cement factory

Początki przemysłu cementowego w Polsce sięgają drugiej połowy XIX wieku.

W 1856 roku Jan Ciechanowski założył pierwszą cementownię w Grodźcu, następnie w latach osiemdziesiątych powstały cementownie *Wysoka* oraz *Szczakowa*¹.

Dzisiaj Szczakowa i tereny do niej przyległe stanowią część miasta Jaworzno, zlokalizowanego w województwie śląskim. W XIX wieku Szczakowa była wsią, położoną w zaborze austriackim, w pobliżu tzw. Trójkąta Trzech Cesarzy, czyli miejsca, gdzie zbiegały się granice trzech europejskich mocarstw: Prus, Austrii i Rosji. Wzmożony rozwój Szczakowej rozpoczął się w 1846 roku, kiedy to w odległości około 1,5 km od dotychczasowej osady wybudowano stację kolei żelaznej, przez którą odbywał się ruch pasażerski oraz towarowy między wszystkimi trzema mocarstwami².

POMYSŁ

Lata osiemdziesiąte XIX wieku to okres, kiedy na terenie ówczesnej Galicji rozbudowywano Twierdzę Przemysł. Jeden z materiałów budowlanych – cement (20–40 wagonów dziennie) sprowadzano z cementowni opolskich właśnie przez stację kolei żelaznej Szczakowa. Ekspedytorem tych ładunków był szczakowski kupiec i właściciel lokalnych wapienników Carl Daniel Hechter, człowiek inteligentny i pomysłowy, w którego głowie powstała pierwsza myśl o utworzeniu szczakowskiej cementowni. Wychodził on z założenia, że zamiast sprowadzać cement z sąsiedniego zaboru, można go produkować na terenie kraju, w miejscu bardzo dobrze

The cement industry in Poland has its beginnings in the second half of the 19th century. In 1856, Jan Ciechanowski founded the first cement factory in Grodziec then, in the 1880s, the Cement Works *Wysoka* and *Szczakowa* were built¹.

Today Szczakowa and its territories are part of Jaworzno, located in Silesian region.

In the 19th century Szczakowa was a village located under the Austrian rule, in the vicinity of the so-called Triangle of Three Emperors – the place where borderlines of three European powers converged: Prussia, Austria and Russia. Increased development of Szczakowa began in 1846, when approximately 1.5 km from the existing settlements a railway station was built, through which the passenger and cargo traffic between the three powers was being held².

IDEA

The 1880s was a period when the Przemysł Fortress in Galicia was expanded. One of the building materials – cement (20–40 cars per day) – was imported from a cement factory in Opole, exactly by the railway station Szczakowa. The forwarder of these cargoes was a merchant and owner of the local lime kilns from Szczakowa – Carl Daniel Hechter – an intelligent and inventive man who, as the first one, thought about creating a cement factory in Szczakowa. He came up with the assumption, that instead of bringing cement from adjacent rule, it can be produced inside the country in a place well-communicated with the rest of Europe.

* mgr inż. arch., studentka studiów doktoranckich na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej

* M.A., eng. arch., post-graduate student in the Dept. of Architecture at the Krakow university of Technology

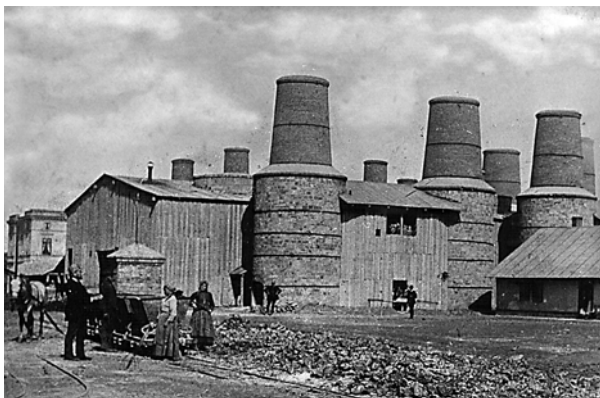
Cytowanie / Citation: Ślusarczyk M. Cement Works Szczakowa – the history and the present. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;43:66-80

Otrzymano / Received: 2015-10-18 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-11-10

doi:10.17425/WK43SZCZAKOWA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Pierwsze piece szybowe (kupulowe) do wypału zlokalizowane w kamieniołomie – koniec XIX wieku, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

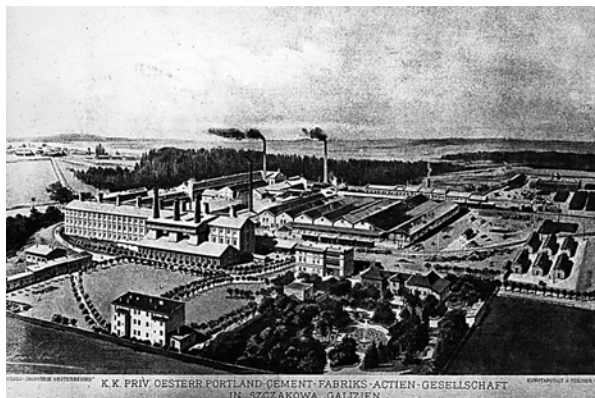
Fig. 1. The first periodic (shaft) furnaces for clinker located in a quarry – the end of the 19th century, source: Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

skomunikowanym z innymi częściami Europy, bogatym w złoża surowca wapiennego oraz gliny, położonym w bliskiej odległości od kopalń węglowych³ (należy dodać, że ziemie, gdzie występowały pokłady surowca, były stosunkowo tanie)⁴. Cement byłby dzięki temu tańszy oraz bardziej dostępny. Hechter nie dysponował tak dużymi zasobami finansowymi, dlatego musiał znaleźć współników. W tym celu zwrócił się do Adolfa Josephygo, właściciela firmy Gustaw Josephy Synowie i Spadkobiercy w Bielsku-Białej, który zaakceptował pomysł Hechtera i rozpoczął starania o zgromadzenie kapitału potrzebnego na zakup terenu i budowę budynków fabrycznych. Pozyskał go od kupca Moritza Fritschego oraz właściciela farbiarni o nazwisku Sixt, którzy rozumieli sens i potrzebę uruchomienia zakładów cementowych na terenie ówczesnej Galicji. W sumie uzyskano kapitał zakładowy w kwocie 150 tys. guldenów⁵.

BUDOWA I PIERWSZE LATA

Jesienią 1883 roku założono niewielką fabrykę noszącą nazwę *Przedsiębiorstwo Wapna i Cegły Pierwszej Galicyjskiej Fabryki Portland Cementu w Szczakowej*. Biuro sprzedaży zostało założone przez Moritza Fritsche w Bielsku-Białej. Oferowało wapno i cegły, a później także cement⁶.

Pierwszym kierownikiem oraz jednocześnie projektantem cementowni został inż. Henryk Łuszczynski⁷, z zawodu nauczyciel, pracujący wcześniej jako pisarz dniówkowy w Cementowni *Grodziec*. Funkcję tę sprawował do października 1885 roku. Rolę stałego doradcy technicznego pełnił Adolf Josephy, który interesował się zagranicznymi zakładami produkującymi maszyny (m.in. cementowe) oraz urządzenia rozdrabniające surowiec. Dzięki niemu sprowadzono do *Szczakowej* pierwszy łamacz kamienia oraz walce z firmy Siller i Dubois z Kalk koło Kolonii nad Renem. Z kolei używaną maszynę parową o mocy 150 KM zakupiono w Budapeszcie. Pracowała ona wcześniej w dwóch młynach zbożowych na terenie Węgier. Pozostałe maszyny, które były niezbędne do uruchomienia produkcji, także były używane.

Ryc. 2. Fabryka z lotu ptaka, rok 1890, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

Fig. 2. Aerial Cement Works Szczakowa – 1890, source: Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

This place was rich in deposits of limestone and clay resources, and was located in close proximity to coal mines³ (it is worth mentioning that the lands containing such resources were relatively cheap)⁴. In this case the cement would be much cheaper and more accessible. Hechter didn't have such large financial resources, and therefore had to find partners. For this purpose he turned to Adolf Josephy, the owner of Gustaw Josephy Sons and Descendants Company in Bielsko-Biala, who accepted Hechter's idea and began efforts to build up capital required for buying land and constructing factory buildings. He obtained it from a merchant Moritz Fritsch and dye-works owner named Sixt, who understood the sense and the need to activate a cement factory in Galicia. Finally, they obtained capital to the amount of 150 thousand guilders⁵.

CONSTRUCTION AND FIRST YEARS

In autumn 1883, a small factory called *Lime and Bricks Enterprise of the First Galician Portland Cement Factory in Szczakowa (Przedsiębiorstwo Wapna i Cegły Pierwszej Galicyjskiej Fabryki Portland Cementu w Szczakowej)* was established. Sales Office was funded by Moritz Fritsche in Bielsko-Biala and was offering lime and bricks, and later cement⁶.

The first director and designer of the cement works was engineer Henryk Łuszczynski⁷, a professional teacher, who had previously worked as a day's writer in Cement Works *Grodziec*. This function was held by him until October 1885. The role of a permanent technical adviser was occupied by Adolf Josephy, who was interested in foreign factories producing machines (including cement) and raw material grinding machines. Thanks to him, the first stone breaker and rollers were brought to *Szczakowa* from the Siller and the Dubois Company in Kalk near Cologne on the Rhine. On the other hand, a used steam engine with 150 hp was bought in Budapest. Previously, it had been working in two grain mills in Hungary. Other machines that were needed to start production were also used.

Początkowo zakładano, że cementownia powstanie nieopodal stacji kolei żelaznej, na piaszczystych wydmach terenu wcześniejszej fabryki Tlenki. Ze względu na wysokie ceny gruntów zakład postanowiono przenieść na teren kamieniołomów, gdzie koszt zakupu ziemi był niższy. Od lokalnych gospodarzy wykupiono 90 tys. m² ziemi, położonej na terenie gminy Ciężkowice, około 2 km od stacji kolejowej, a sprowadzeni robotnicy rozpoczęli budowę.

Na zakupionym terenie kamieniołomów jako pierwsze powstały trzy piece do wypału wapienia, którego duże ilości sprzedawano do fabryki sody w Szczakowej oraz do Bielska i Cieszyna⁸. Piece te przyczyniły się do powstania nazwy Pieczyska (wielkie piece), której miejscowa ludność zaczęła używać dla określenia terenu zakładu, a później całego osiedla, które przy nim powstało.

Linia technologiczna cementowni składała się z jednego łamacza kamienia wapiennego, dwóch drewnianych cylindrycznych sit, dwunastu periodycznych (szybowych) pieców do wypału klinkieru, młyna cementowego, ślimakowych transporterów oraz maszyny parowej o mocy 150 KM. Zakład posiadał także swoje własne urządzenie do oświetlenia – ścienną maszynę parową o mocy 10 KM oraz dynamo⁹. Pomimo stosunkowo skromnego zaplecza technicznego zakład uruchomił produkcję na początku maja 1885 roku. Wówczas to 200 robotników wydobywało urobek, ładowało go ręcznie do drewnianych wagoników kolejki wąskotorowej. Ciągnięte przez konie wagoniki opróżniano do gniotowników, z których materiał szedł na mieszała. Dalej ręcznie strącano go łopatami na rynnę, która napełniała wózki ręcznie przetaczane do komór suszarni. Wózki te za pomocą wyciągów łańcuchowych transportowano na górne pomosty, z których zasilano piece szybowe.

Drugim dyrektorem fabryki został w październiku 1885 roku H. Emde, pochodzący z Budapesztu, który wcześniej pracował w jednej z węgierskich cementowni. Zakład nadal się rozwijał. W listopadzie następnego roku założono Ochotniczą Straż Pożarną. Dzięki zwiększeniu kapitału zakładowego zakupiono odpowiednie maszyny i w 1887 roku przedsiębiorstwo zmieniło nazwę na *Austriackie Akcyjne Towarzystwo dla Fabryki Portland-Cementu* z siedzibą w Pieczyskach, gmina Ciężkowice, poczta i stacja kolejowa Szczakowa.

Jednocześnie centralne biuro zostało przeniesione z Bielska-Białej do Berna, gdzie znajdowała się siedziba prezesa powstałej spółki¹⁰.

W 1889 roku (na mocy ustawy z 1888 roku) wprowadzono statut Kasy Chorych. Od tego momentu pracownicy fabryki byli zabezpieczeni na wypadek choroby. Mieli także zapewnione świadczenia wsparcia, czy bezpłatną kurację i pielęgnowanie w szpitalu. Pomoc nie obejmowała przypadku, gdy pracownik sam sprowadził na siebie uraz wskutek pijaństwa lub bijatyki. Złożyło się to w czasie z rozprzestrzeniającą się wśród miejscowej ludności malarią, toteż zakład był zobowiązany do sprowadzenia dla pracowników dużych ilości chininy. Przeprowadzone badania wykazały, że należy uregulować wody powierzchniowe (wysuszyć okoliczne moczary i bagna, odprowadzając zalegającą wodę do przepływającej obok rzeki),

Initially, it was assumed that the Cement Work will stand near the railway station, on a sand dune area belonging earlier to *Tlenki* Factory. Due to the high price of land, it was decided to move the factory closer to existing quarries, where the cost of land acquisition was lower. 90 thousand m² of land, belonging to the borough of Ciężkowice, located about two kilometers from the railway station, were bought from local hosts, so imported workers could start building.

At the beginning, three furnaces for firing limestone were erected on the purchased quarries' land. Large amounts of produced limestone were sold to soda factories in Szczakowa, Bielsko and Cieszyn⁸. These furnaces gave rise to the name of Pieczyska (a huge furnace), which was used by local people to describe the company premises, and later on even the whole estate which sprang up nearby.

Technological line of the Cement Works consisted of one limestone crusher, two wooden cylindrical sieves, twelve periodic (shaft) furnaces for clinker, a cement mill, screw conveyors and a steam engine with 150 hp. The factory also had its own device for lighting – a wall-mounted steam engine with 10 hp power and a dynamo⁹. Despite the relatively modest technical support, the factory began production in early May 1885. In those days, 200 workers brought out the material, and loaded it manually to the wooden carriages of narrow-gauge railway. Horse-drawn carts were emptied to crushers, from which the material was moved to the stirrer. Next, it was knocked with shovels into a gutter which was filling the carts manually rolled to the drying chambers. Using chain lifts, these carts were transported onto the upper decks from which shaft furnaces were being fed.

Since October 1885, the second director of the factory was H. Emde, who had come from Budapest and had worked previously for one of the Hungarian cement factories. The factory was growing. In November of the following year, a Voluntary Fire Brigade was founded. The appropriate equipment was purchased by increasing the share capital and in 1887 the company changed its name to the *Austri-*

Ryc. 3. Ludzie, wydział produkcji cegieł, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

Fig. 3. People, department manufacturing of bricks, source: Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

wybudować wodociąg z wodą źródlaną (aby mieszkańcy nie korzystali jak do tej pory z wód powierzchniowych) oraz obsadzić teren fabryki i osiedla drzewami liściastymi. Specjalnie w tym celu sprowadzono 5000 sztuk sadzonek topoli wielkolistnej ze szkółek ogrodniczych w Halstenberg koło Hamburga, z których część rośnie do dzisiaj.

Przez kolejne trzy lata (1890–1893) funkcję dyrektora zakładu przejął dotychczasowy laborant – Kaliczek. Wówczas ponownie przeniesiono biuro centralne, tym razem z Berna do Wiednia, gdzie funkcjonowało aż do lat trzydziestych XX wieku¹¹.

DYREKTOR HERMAN SENN

Jako czwarty kierownictwo w zakładzie przejął w 1893 roku inż. Herman Senn, z pochodzenia Szwajcar, który do Szczakowej przybył z Cementowi *Wielkie Strzelce* koło Opola, gdzie zajmował stanowisko asystenta. Nowy dyrektor, w związku z ówczesnymi trudnościami panującymi w przedsiębiorstwie, musiał włożyć dużo wysiłku w jego prawidłowe funkcjonowanie.

W początkowym okresie działania przedsiębiorstwa oprócz pieców kupulowych działały także inne, m.in. piece *Ditza* (bardzo wydajne) oraz system *Schneiders*, *Liban* i *Withman*, z których jednak szybko zrezygnowano.

Na początku kolejnego stulecia powstał pierwszy regulamin pracy „Porządek robotniczy dla fabryki portlandzkiego cementu Austriackiego Towarzystwa w Pieczyskach”, który został zatwierdzony przez Władzę Przemysłową – Starostwo w Chrzanowie 11 kwietnia 1901 roku. Jego zadaniem były wszelkie regulacje kadrowe, m.in. związane z przyjmowaniem oraz zwalnianiem pracowników, określeniem warunków zatrudnienia, czasu pracy i odpoczynku, obliczania i wypłacania zarobków itp.

Dyrektor Herman Senn był człowiekiem bardzo przedsiębiorczym i zapobiegawczym. Myśląc o dobru fabryki, myślał także o pracownikach i ich rodzinach. W 1903 roku z jego inicjatywy powstała orkiestra zakładowa oraz rozpoczęto budowę Szkoły Podstawowej w Pieczyskach, którą ukończono dwa lata później. Następnie zainicjował budowę kolejnych kolonii robotniczych oraz domów mieszkalnych dla pracowników wyższych szczebli. W tym samym czasie wykupiono kolejne grunty, uzyskując tym samym dostęp fabryki do surowca, a także odkryto nowe pokłady złoża dolomitu. W celu rozszerzenia działalności zakładu w tym samym roku otworzono prażalnię dolomitu, składającą się z siedmiu pieców kupulowych.

W 1905 roku zakupiono pierwszy piec rotacyjny – zwany później piecem obrotowym nr 1. Zamówiony w firmie FL. Schmidt z Kopenhagi piec miał 26 metrów długości i był przystosowany do produkcji metodą suchą. Należy przy tym wspomnieć, że był on pierwszym piecem tego typu w ówczesnej Austrii. Ta sama firma w 1908 roku przygotowała projekty dwóch kolejnych pieców obrotowych (zwanymi piecami obrotowymi nr 3 i nr 4). Zostały one uruchomione w październiku następnego roku i miały po 43 metry długości. Projekt zakładał, że będą pracowały metodą suchą, ale ostatecznie

ackie Akcyjne Towarzystwo dla Fabryki Portland-Cementu based in Pieczyska, borough of Ciężkowice, post office and train station Szczakowa. At the same time, headquarters had been moved from Bielsko-Biała to Bern, where the seat of the company president was located¹⁰.

In 1889, (under the Act from 1888) the statute *Kasa Chorych* (Health Insurance) was introduced. From this moment the factory workers were protected against disease. They were provided with support, by means of free treatment and nursing in hospital. The aid didn't cover cases where the worker brought an injury on himself as a result of drunkenness or fights. It happened at a time of malaria spreading among the local population, so the factory was obliged to bring quinine in quantities for employees. The research showed that surface water had to be regulated (by drying the surrounding swamps and marshes and draining the surging water to the next river), water supply system with spring water had to be built (in order for residents not to use surface water) and the factory and estate area should be planted with broadleaf trees. Especially for this purpose, 5 000 seedlings of large-poplars from gardening nurseries in Halstenberg near Hamburg were imported, and some of them grow till now.

Over the next three years (1890–1893), the function of the factory director was held by the former lab – Kaliczek. Then again headquarters were moved, this time from Bern to Vienna where it existed till the 1930s¹¹.

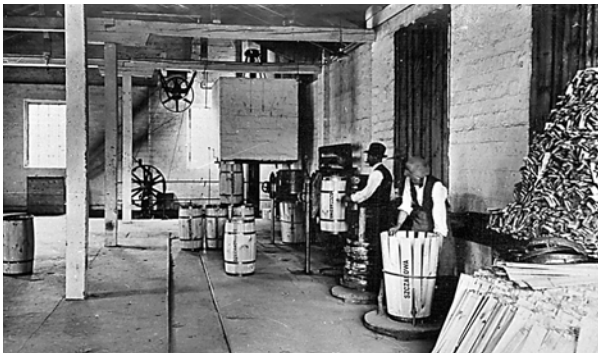
DIRECTOR HERMAN SENN

In 1893, a Swiss engineer Herman Senn took over the factory management as the fourth in a row. He arrived from the Cement Factory *Wielkie Strzelce* near Opole, where he held the position of an assistant. Because of many difficulties in the company, the new director had to put a lot of effort into its correct functioning.

In the initial period of the company's life, apart from periodic (shaft) furnaces there were also other ones: *Ditz* furnaces (very efficient) and systems of *Schneider*, *Liban* and *Withman*, which were quickly abandoned.

At the beginning of the next century, the first work regulations appeared, called “Porządek robotniczy dla fabryki portlandzkiego cementu Austriackiego Towarzystwa w Pieczyskach” (“Working order for the factory of Portland Cement of the Austrian Society in Pieczyska”) which was approved by Industrial Authority – the Prefecture in Chrzanów on April 11th, 1901. These staff regulations specified conditions of employment, hours of work and rest, calculation and payment of wages, and other rules related to the acceptance and dismissal of employees, etc.

Director Herman Senn was a very enterprising and preventive man. Thinking about the good of the factory, he thought also about the employees and

Ryc. 4. Fabrykacja beczek (prasowanie mechaniczne), źródło: Muzeum Miasta Jaworzna, Kronika Dolomitów „Szczakowa” Szczakowa, 1883–1933.

Fig. 4. Fabrication of barrels (mechanical compression), source: Kronika Dolomitów Szczakowa (Chronicle Dolomites Szczakowa), Szczakowa, 1883–1933, Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

Ryc. 5. Wydział dolomitów, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

Fig. 5. Department of dolomites, source: Kronika Cementowni Szczakowa – 90-lecie działalności (The Cement Works Szczakowa Chronicle – 90 years of operation), Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

wyprodukowano je z przystosowaniem do wytwarzania klinkieru cementowego metodą mokrą – jako bardziej efektywną. W 1912 roku wybudowano piec rotacyjny nr 2 o długości 52 metrów.

Do wybuchu pierwszej wojny światowej powstały cztery główne piece obrotowe oraz pełny park maszynowy pozwalający na wyprodukowanie do 150 000 ton cementu rocznie.

Szczególnie ważna dla kierownictwa zakładu od początku jego istnienia była zakładowa elektrownia. Oprócz budowy kolejnych pieców zakład został zaopatrzone w dwie turbiny o mocy 500 kW wraz z dwoma kotłami o powierzchni opałowej 330 m².

Przez pierwsze lata XX wieku, aż do wybuchu wojny szczakowska cementownia zaopatrywała w cement, pakowany do drewnianych beczek i worków jutowych, wiele europejskich krajów takich jak Austria, Węgry, Czechosłowacja, Rumunia i Szwajcaria, natomiast dolomit, wysyłany luzem – w wagonach i węglarkach, sprzedawano głównie do hut na Górnym Śląsku¹².

DYREKTOR ZDZISŁAW KRUDZIELSKI

Wraz z końcem pierwszej wojny światowej zmienił się dyrektor Cementowni. Stanowisko to objął inż.

their families. In 1903, on his initiative the factory's orchestra was created, and building of the Primary School in Pieczyska started which was completed two years later. Then he initiated the construction of new colonies for workers and residential homes for the employees of higher levels. At the same time more land was bought out giving the factory access to raw material, and also discovering new deposits of dolomite. In order to expand the factory activity, in the same year a dolomite's roaster, containing seven periodic furnaces, was opened.

The first cement rotary kiln – which was called cement rotary kiln number 1 – was bought in 1905. It was ordered in the FL. Schmidt Company from Copenhagen, its length was 26 meters and it was adapted for the production using dry method. It is important to mention, that it was the first kiln of its kind in Austria at that time. In 1908, the same company prepared projects of two consecutive rotary kilns (called rotary kilns No. 3 and No. 4). They were activated in October of the following year and were 43 meters long. The project assumed that they would work using the dry method, but finally they were adjusted for manufacturing cement clinker using the wet method as a more effective one. Cement rotary kiln No. 2 was built in 1912, and it was 52 meters long. Until the outbreak of the First World War, four main rotary kilns and a fully equipped machinery park that allowed to produce up to 150 000 tons of cement per year, were erected.

Especially important for the management of the factory, since its inception, was the factory's power station. In addition to constructing another furnace, the factory was equipped with two turbines with a capacity of 500 kW and two boilers with heating surface of 330 m².

During the first years of the 20th century, until the outbreak of the war, *Szczakowa* was supplying many European countries, such as Austria, Hungary, Czechoslovakia, Romania and Switzerland, with cement packed into wooden barrels and jute bags. Dolomite was sent loose using carriages, mainly to ironworks in Upper Silesia¹².

DIRECTOR ZDZISŁAW KRUDZIELSKI

With the end of the First World War, the director of the Cement Works was changed. This position was taken over by engineer Zdzisław Krudzielski. Born near Lviv, he was the captain of the Polish Army¹³.

At this time the bank of the Österreichische Credit-Ansatt in Vienna was the main shareholder of Cement Works *Szczakowa* (about 35% of the shares). It almost entirely belonged to the Rothschild family. Four private shareholders had another 30% of the shares: Hugo Herzfelder, Fedor Weinschenk, Otto Hans and Fritz Carus, who formed together the majority, determining the fate of the company.

Director Krudzielski was an enterprising man. On his initiative, the road and a railway line on the route Szczakowa-Bukowno was built. He was also socially

Zdzisław Krudzielski, urodzony pod Lwowem, kapitan Wojska Polskiego¹³.

W tym czasie głównym akcjonariuszem Cementowni *Szczakowa* (około 35% akcji) był bank *Österreichische Credit-Anstalt* we Wiedniu, który niemal w całości należał do rodziny Rotschildów. Kolejne 30% akcji posiadało czterech prywatnych akcjonariuszy: Hugo Herzfelder, Fedor Weinschenk, Otto Hans oraz Fritz Carus, którzy razem tworzyli większość decydującą o losach przedsiębiorstwa.

Dyrektor Krudzielski był człowiekiem przedsiębiorczym. Z jego inicjatywy wybudowano drogę oraz linię kolejową na trasie *Szczakowa*–*Bukowno*. Działał także społecznie wśród miejscowej ludności, przyczyniając się m.in. do dokończenia budowy kościoła parafialnego w *Szczakowej*, *Ciężkowicach* oraz powstania *szczakowskiego* budynku Towarzystwa Gimnastycznego „*Sokół*”¹⁴.

W 1925 roku przy zakładach cementowych powstała pierwsza Szkoła Przemysłowa, która kształciła w dwóch kierunkach: ślusarz oraz stolarz. Początkowo zajęcia teoretyczne odbywały się w budynku Szkoły Podstawowej w *Pieczyskach*, a następnie w budynku szkoły TSL (Towarzystwo Szkoły Ludowej) w *Szczakowej*. Teorię wykładano popołudniami, natomiast przed południem odbywały się zajęcia praktyczne (termin) w warsztatach naprawczych zakładu pod nadzorem wykwalifikowanych rzemieślników – pracowników fabryki. Po trzech latach nauki następował egzamin końcowy, który prowadzono najpierw w *Krakowie*, a następnie przeniesiono go do *Chrzanowa*.

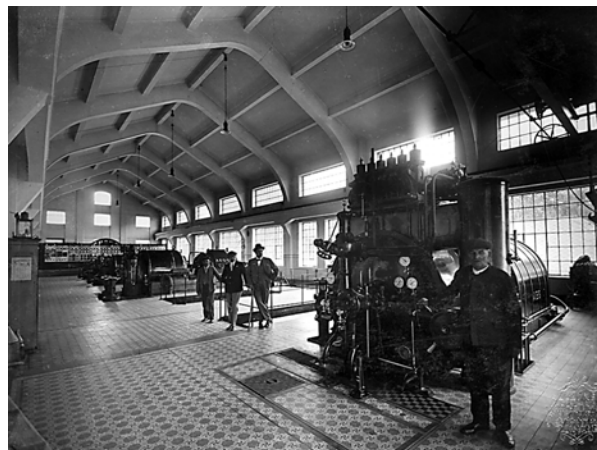
Pod koniec lat 20. XX wieku nastąpił dalszy rozwój zakładu. W 1928 roku wybudowano kolejny piec obrotowy (nr 5) o długości 78 m, średnicy 2,8 metra oraz wydajności 150 ton na dobę. Rok później w *Szczakowej* powstał największy w tym czasie obrotowy piec na świecie, zw. nr 6, który miał 113 metrów długości, 3,5 m średnicy i 400 ton dobowej wydajności. Rozbudowie ulega także elektrownia, która wówczas składała się już z sześciu kotłów parowych, czterech turbogeneratorów i osiągała moc 7 000 kW. Należy dodać, iż zakład w owym czasie zatrudniał już 700 pracowników¹⁵.

Dzięki zbiegowi okoliczności *szczakowski* cement był eksportowany także do krajów Ameryki Południowej. W związku z pewnymi trudnościami z dość dużą dostawą do *Gdańska*, ówczesny dyrektor przebywając w zewnętrznym porcie zauważył trzy statki z wielkimi stertami desek i belek na pokładzie. Okazało się, że były to statki fińskiego towarzystwa okrętowego transportujące niemieszczący się w lukach okrętu zbyt długi sosnowy i świerkowy materiał. Dla uzyskania równowagi ładowano pod pokład kamienie, jednak nie dawało to wystarczającego zanurzenia, dlatego czekały w porcie na uspokojenie się wód *Bałtyku*. Dyrektor Krudzielski zobaczył w tym szansę na rozszerzenie rynku zbytu, o czym niezwłocznie poinformował biuro handlowe we Wiedniu. W ten sposób *szczakowski* cement trafił do *Brazylii* i *Argentyny*. Oprócz *Europy* i *Ameryki Południowej* eksport odbywał się także do *Afryki* – do *Aleksandrii* i *Durbanu*.

active among the local population, contributing to: completing the construction of the parish church in *Szczakowa* and *Ciężkowice*, and the creation of building Gymnastic Society “*Sokół*” in *Szczakowa*, among others¹⁴.

The first Industrial School at *Szczakowa* was built in 1925. It was educating in two specialisations: locksmith and carpenter. Initially, theoretical classes were held in the building of the Primary School in *Pieczyska*, and then in the TSL (Towarzystwo Szkoły Ludowej – Folk School Society) school building in *Szczakowa*. The theory was taught in the afternoons. Practical classes (termin – apprenticeship) were held before noon in the workshop facility under the supervision of skilled craftsmen – factory workers. After three years of study, a final examination followed which was carried out first in *Kraków*, and then moved to *Chrzanów*.

At the end of the 1920s, the further development of the factory followed. In 1928, another rotary kiln (No.5) with the length of 78 m, a diameter of 2.8 m and a capacity of 150 tons per day, was built. A year later, the largest kiln at that time in the world, called No. 6, was created in *Szczakowa*. It was 113 meters long, 3.5m in diameter and had 400 tons daily capacity. The power station was also expanded. At this time it consisted of six steam boilers, four turbo-generators

Ryc. 6. Widok wnętrza hali maszyn elektrowni od strony południowej, źródło: Muzeum Miasta *Jaworzna*, *Kronika Dolomitów „Szczakowa”* *Szczakowa*, 1883–1933

Fig. 6. View of the interior of the machine hall of the power plant on the south side, source: *Kronika Dolomitów Szczakowa* (*Chronicle Dolomites Szczakowa*), *Szczakowa*, 1883–1933, *Muzeum Miasta Jaworzna* (*Museum of the City of Jaworzno*)

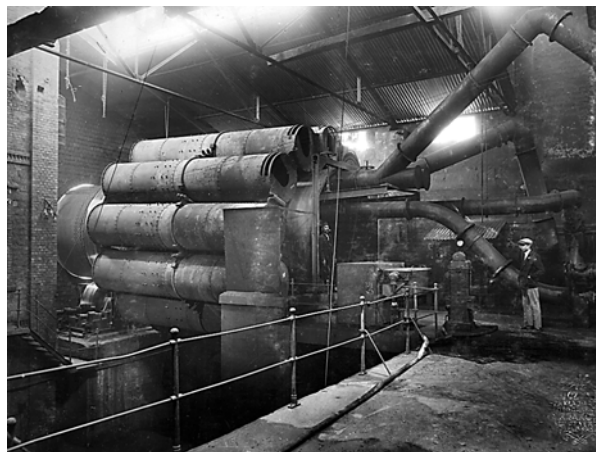

Ryc. 7. Wygląd zakładu od zachodu z samolotu, rok 1931, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

Fig. 7. The appearance of the plant on the west by plane, 1931, source: *Kronika Dolomitów Szczakowa (Chronicle Dolomites Szczakowa)*, Szczakowa, 1883–1933, Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

Dzięki działaniom dyrektora w 1929 roku uruchomiono fabrykę worków papierowych „Worek” Sp. z o.o. w Szczakowej. Jej założycielem była Cementownia. Pozwoliło to na obniżenie kosztów związanych z pakowaniem gotowego materiału oraz dało dodatkowe zatrudnienie okolicznym mieszkańcom – zwłaszcza kobietom i młodym dziewczętom, a w czasach nadchodzącego kryzysu pozwoliło na uniknięcie strat. „Worek” produkował worki z papieru natronowego nie tylko dla cementowni Szczakowa, ale także dla innych okolicznych zakładów tego typu. Dodatkowo zaopatrywał przemysł spożywczy, produkując w ogromnych ilościach torebki sklepowe¹⁶.

W kolejnych latach, w celu zapewnienia dodatkowego napływu kapitału, wykorzystując odpady pozostające

Ryc. 8. Piec obrotowy nr 6 – fragment dysz i podajników, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

Fig. 8. Rotary Kiln No. 6 – piece nozzles and feeders, source: *Kronika Dolomitów Szczakowa (Chronicle Dolomites Szczakowa)*, Szczakowa, 1883–1933, Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

and it was reaching the power of 7 000 kW. It is worth mentioning that at this time the factory was already taking on 700 employees¹⁵.

Thanks to a coincidence, cement from *Szczakowa* was also exported to the countries of South America. There were difficulties with a quite large supply to Gdańsk. The Director was staying in the outer harbor when he saw three ships with lots of planks and beams on board. It turned out, that they were the ships belonging to a Finnish ship company. They were transporting pine and spruce material, which was too long to fit in a hatch. Because of insufficient draught, they were waiting at the port for calming of the waters of Baltic Sea. Director Krudzielski saw this as an opportunity to expand the market, and informed the sales office in Vienna forthwith. In this way, cement from *Szczakowa* found its way to Brazil and Argentina. In addition, except Europe and South America, export was also held to Africa – to Alexandria and Durban.

Thanks to the director's activities, a factory of paper bags *Worek* limited liability company in *Szczakowa* was opened in 1929. Its founder was Factory Works *Szczakowa*. That made it possible to reduce the costs associated with packing the finished material and gave additional jobs for local residents – especially women and young girls, and in times of impending crisis allowed to avoid losses. *Worek* produced kraft paper bags for cement not only for *Szczakowa*, but also for other neighbouring factories of this type. In

Ryc. 9. Piec obrotowy nr 6, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

Fig. 9. Rotary kiln No. 6, source: *Kronika Dolomitów Szczakowa (Chronicle Dolomites Szczakowa)*, Szczakowa, 1883–1933, Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

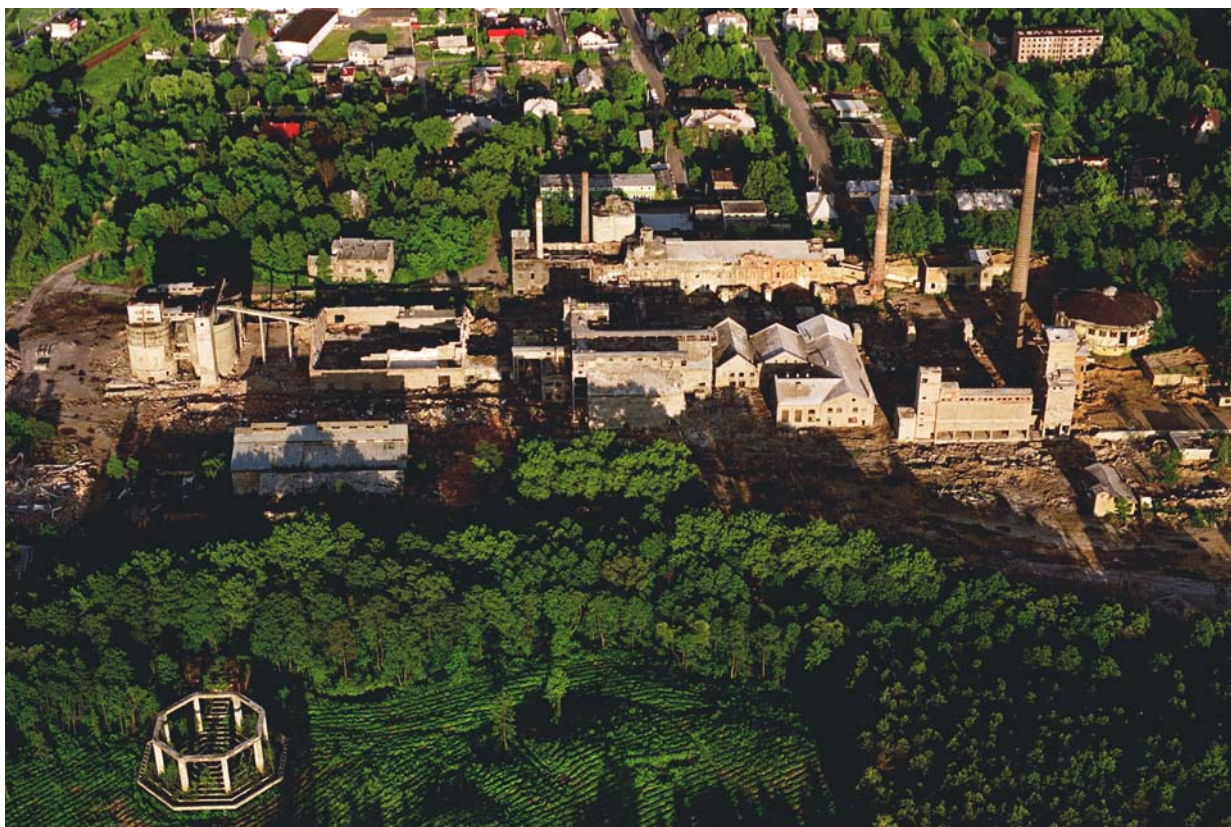
z produkcji, dyrektor postanowił uruchomić „Wytwórnę Fabrykacji Płyt Budowlanych Suprema”¹⁷. *Suprema* – lekkie płyty drewniano-cementowe, były wówczas pierwszym tego typu materiałem w Polsce. Płyty służyły do izolacji cieplnej lub budowania wewnętrznych ścian i sufitów. Na terenie zakładu zalegało wiele odpadków wiórów i trocin, pochodzących z produkcji klepek i den beczek, do których pakowano wcześniej cement. Tego ostatniego było pod dostatkiem, zwłaszcza że czasem partia klinkieru została wypalona nie tak jak należy i jako odpad zalegała niewykorzystana na hałdzie. Aby uzyskać płyty, mieszano zmielony odpad z wiórami i trocinami, skrapiano wodą, a następnie formowano w odpowiednich żelaznych formach pod naciskiem prasy hydraulicznej.

1934 rok przyniósł zmiany w organie zarządczym Spółki. Główny akcjonariusz, bank Credit-Anstalt zbankrutował. Większość udziałów przeszła w ręce człowieka, któremu zależało na jak największym zysku przy jak najmniejszych poniesionych kosztach. Oznaczało to zmniejszenie do minimum wypłat pracowniczych, brak jakichkolwiek inwestycji w rozwój zakładu oraz maksymalną eksploatację maszyn. Na skutek braku porozumienia między ówczesnym dyrektorem fabryki Krudzielskim a prezesem Rady Nadzorczej na stanowisko nowego dyrektora został wybrany Jan Khul, dotychczasowy pracownik laboratorium chemicznego Cementowni. Funkcję tę objął w dniu 1 lipca 1936 roku i sprawował ją aż do wybuchu II wojny światowej¹⁸.

addition, it was supplying the food industry for which shopping bags were produced in large quantities¹⁶.

In subsequent years, to provide additional capital inflow, using the remaining waste from the production, the director decided to launch “Wytwórnia Fabrykacji Płyt Budowlanych *Suprema*”¹⁷. *Suprema* – light wood-cement panels were then the first such material in Poland. Panels were used for heat insulation or building inner walls and ceilings. In the factory area there was a lot of waste – chips and sawdust – from the production of staves and barrel bottoms, where previously cement had been packed. There was a lot of the latter, especially when sometimes clinker parts weren’t burnt as they should be, and were lying as waste in a heap. How were panels made? The ground cement was mixed with chips and sawdust, sprinkled with water, and then formed in special metal moulds by the pressure of a hydraulic press.

1934 brought changes in the Company management body. The main shareholder, the bank Credit-Anstalt, became bankrupt. Most of the shares passed into the hands of men who wanted to gain as much as possible at little cost. This meant reducing workers’ salaries to the minimum, the lack of any investment in the development of the plant and the maximum machinery’s operation. As a result of a disagreement between the former director of the factory, Krudzielski, and the president of the Supervisory Board, Jan Kuhl, a former worker of chemical laboratory in *Szczakowa*

Ryc. 10. Cementownia z lotu ptaka – widok od zachodu, stan na 2003 rok, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

Fig. 10. Aerial Cement Works Szczakowa – view from the west, status for 2003, source: Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

Wśród obiektów wzniesionych w okresie międzywojennym przy użyciu z cementu pochodzącego ze Szczakowej możemy wymienić m.in. betonowe słupy kolejki na Kasprowy Wierch, betonowy most na Dunajcu koło Krościenka, rzeźnię w Gdańsku, pierwszą zapórę rzeczną w Porąbce czy most na Sole w Oświęcimiu¹⁹.

LATA OKUPACJI

Oddziały Wehrmachtu wkroczyły do Szczakowej wkrótce po rozpoczęciu II wojny światowej, w dniu 4 września 1939 roku²⁰. W związku z tym na terenie okupowanym znalazła się także Cementownia, co spowodowało zatrzymanie produkcji. Niemcy ponownie uruchomili zakład już w październiku tego samego roku i wytwarzali w nim głównie dolomit hutniczy na potrzeby przemysłu zbrojeniowego. Jako władzę zwierzchnią z prawem reprezentowania interesów fabryki ustanowiono Komisarzycznego Zarządcę SS – dyplomowanego inżyniera Bruno Westermeiera, Austriaka z pochodzenia. Okupanci zmienili dotychczasową nazwę przedsiębior-

was chosen as the new director. He took over this function on 1st July 1936 and held it until the outbreak of World War II¹⁸.

Among the buildings erected in the interwar period using *Szczakowa* cement, there were for instance: concrete pillars of the ropeway to Kasprowy Wierch, a concrete bridge on the Dunajec River near Krościenko, a slaughterhouse in Gdańsk, the first dam on the river in Porąbka, or a bridge across the Sole River in Oświęcim¹⁹.

YEARS OF OCCUPATION

Wehrmacht troops entered Szczakowa shortly after the start of World War II, on 4th September 1939²⁰. Because of that, the occupied territory encompassed also Factory Works *Szczakowa*. This resulted in stoppage of production. Germans reopened the factory in October of the same year and manufactured mainly metallurgical dolomite for the needs of defense industry. As a superior authority with the right to represent interests of the factory, Receivership Trustee SS was nominated

Ryc. 11. Pozostałości – budynki w trakcie rozbiórki, źródło: zbiory własne autora

Fig. 11. Residues – during the demolition of buildings, source: the author's own collections

stwa na: „Fels” *Portlandzement Dolomitwerke Szczakowa w Szczakowej* („Skala” *Cement Portlandzki i Wytwórnia Dolomitu Szczakowa w Szczakowej*).

Przeprowadzone przez Niemców inwestycje miały na celu uzyskanie nadwyżki siły roboczej, którą wysyłano na przymusowe roboty do Rzeszy. Sprowadzono wówczas do Szczakowej nowe maszyny, m.in. pierwszy czerpak łyżkowy, kruszarkę stożkową do łamania kamienia, prasę do formowania cegieł oraz pakowaczkę w pakowni²¹. Usprawnienia te nie miały jednak większego wpływu. Nadmierna eksploatacja maszyn i urządzeń oraz niewłaściwie prowadzone prace modernizacyjne doprowadziły do znacznych zniszczeń podstawowego parku maszynowego²².

PO WOJNIE

Zmiany w funkcjonowaniu fabryki nastąpiły na początku 1945 roku, kiedy to 22 stycznia w godzinach popołudniowych pierwsze oddziały Armii Czerwonej wkroczyły na teren miasta²³. Do ostatnich dni hitlerowcy przebywali na terenie zakładu. Próbowali zdemontować i wywieźć cenne maszyny i urządzenia. Nie udało się to dzięki odpowiedniej postawie załogi, która utworzyła „Straż Porządkową” oraz nie dopuściła do dewastacji i wywiezienia majątku przedsiębiorstwa. W ostatniej chwili zrabowano jedynie tabor samochodowy, konny oraz maszyny biurowe²⁴.

Już w pierwszych dniach mianowano tymczasowego dyrektora Cementowni – Adama Mirowskiego oraz powrócono do dawnej nazwy *Spółka Akcyjna Portland Cementu Szczakowa w Szczakowej*. Zwierzchni nadzór nad fabryką pełnił Tymczasowy Zarząd Państwowy, poprzez Centralny Zarząd Materiałów Wiążących w Sosnowcu.

8 lutego 1945 roku, w drodze nominacji przez Pełnomocnika Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów na Okręg Krakowski, funkcję dyrektora objął ponownie dr Jan Kuhl. W pierwszej kolejności nowo mianowany dyrektor musiał zorganizować kadrę kierowniczą oraz średni dozór, a także przeprowadzić przegląd techniczny pozostawionych maszyn i urządzeń. Brakowało ludzi, zwłaszcza wykwalifikowanych robotników. Duża część ludności nie wróciła, część została przekierowana do innych zakładów. Mimo ww. problemów produkcję wznowiono 20 lutego 1945 roku, a już we wrześniu eksportowano cement do ZSRR. Pierwszym piecem cementowym uruchomionym w powojennej Polsce był piec rotacyjny nr 5. Piec rotacyjny nr 1 służył do 1946 do wypalania wapna hydraulicznego z margla dolomitowego. W tym samym czasie w celu obniżenia zużycia klinkieru na tonę cementu zaczęto dodawać żużel (badania nad jakością po wprowadzeniu tego składnika przeprowadzano w okresie okupacji, prowadził je mgr inż. Stefan Pieczara).

Pierwsze powojenne miesiące były okresem trudnym ze względu na niedobór materiałów m.in. części maszyn, produktów spożywczych itp. W ramach wynagrodzenia załoga wielokrotnie otrzymywała jedynie żywność, uzyskaną w innych rejonach kraju, na zasadzie wymia-

– a graduate engineer Bruno Westermeier, Austrian by birth. The occupants changed the existing name of the company into: “Fels” *Portlandzementu Dolomitwerke Szczakowa w Szczakowej*.

The purpose of German investments was to obtain a workforce surplus which was sent to forced labour to Reich. The new machines were brought to *Szczakowa*, among others the first spoon scooper, a cone crusher to break stone, a press to form bricks and a packer in packing room²¹. However, these improvements had little impact. Excessive exploitation of machinery and equipment, and improper modernization work led to significant destruction of the basic machine park²².

AFTER THE WAR

Changes in the functioning of the factory took place at the beginning of 1945 when, in the afternoon of 22nd January, the first Red Army troops entered the city²³. Until last days, the Nazis were in the factory area. They tried to disassemble and export valuable machinery and equipment. It didn't happen thanks to the appropriate attitude of the crew who established „the Volunteer-Guard” and didn't allow the company property to be devastated or exported. At the last moment they robbed only vehicle and horse fleet, and office equipment²⁴.

In the very first days after liberation, Adam Mirowski was appointed a temporary director of the Cement Works, which returned to the name *Spółka Akcyjna Portland Cementu Szczakowa w Szczakowej*. Supervision over the factory was executed by Tymczasowy Zarząd Państwowy, through Centralny Zarząd Materiałów Wiążących in Sosnowiec.

On 8th February 1945, the function of director was re-taken by dr Jan Kuhl nominated by Plenipotentiary of the Economic Committee of the Council of Ministers for District of Kraków. At first, the newly appointed director had to arrange executives and the intermediate supervision, as well as conduct technical inspection of machines and equipment left behind. There was lack of people, especially skilled workers. A large part of population did not return, some were redirected to other factories. Despite the mentioned problems, production was resumed on 20 February 1945, and already in September cement was exported to the USSR. The first cement kiln activated in post-war Poland was the rotary kiln No. 5. Rotary kiln No. 1 was serving until 1946 to burn hydraulic lime from dolomite marl. At the same time, in order to reduce clinker consumption per ton of cement, slag started to be added (quality research after the introduction of this component was carried out during the occupation, by engineer Stefan Pieczara).

The first post-war months were a difficult period due to the shortage of materials, among others: parts of machines, foodstuffs, etc. The crew repeatedly received only food as salary. It was obtained in other parts of the country, on the basis of goods trade. This state of affairs lasted until March 1945, when the Workers

ny towarowej. Taki stan rzeczy trwał do marca 1945 roku, kiedy to uruchomiono Robotniczą Spółdzielnię Spożywców. Wśród jej zadań należało między innymi prowadzenie sklepu z żywnością, zakładowej piekarni oraz stołówki pracowniczej.

W 1946 roku udało się uruchomić ponownie Zasadniczą Szkołę Zawodową przy cementowni *Szczakowa*. W ciągu trzech lat zakończonych małą maturą uczniowie mogli zdobyć zawód ślusarza maszynowego. W popołudniowych godzinach pod opieką doświadczonych rzemieślników pomagali wykonywać prace przy remontach zakładowych maszyn i urządzeń. Popołudniami uczyli się teorii w budynku Szkoły Podstawowej w Pieczy-skach, zlokalizowanej obok zakładu. Pierwszym powojennym dyrektorem był kierownik Szkoły Podstawowej Julian Maż, a kierownictwo warsztatów szkolnych przejął Władysław Rudolf²⁵. W wyniku nieporozumień szkołę zamknięto w 1954 roku. Taki stan rzeczy trwał przez kolejne cztery lata. W 1958 roku na skutek działań dyrektora Władysława Rudolfa uruchomiono ją ponownie. Oprócz ślusarza maszynowego rozpoczęto także kształcenie w zawodzie elektromontera maszynowego. Czas nauki wciąż trwał trzy lata, ale nauczanie przeniesiono do budynku dawnego przedszkola przy ul. 15 Grudnia. Stanowisko dyrektora objął inż. Mieczysław Kuśnierz (sprawował je do 1964 roku), a kierownika warsztatów szkolnych – Adam Musiał²⁶.

1947 rok przyniósł zmianę na stanowisku dyrektora zakładu. Dr Jan Kuhl po przejściu do pracy w szkolnictwie wyższym został zastąpiony przez Tadeusza Pajaka, z zawodu robotnika, wcześniej zajmującego stanowisko kierownika personalnego. Tadeusz Pajakostał mianowany na to stanowisko z nadania politycznego (aktywista PPR – Polskiej Partii Robotniczej) i zajmował je do 1951 roku²⁷.

W grudniu 1951 roku Cementownia stała się zakładem państwowym, a od 1 stycznia roku następnego zaczęto operować nową nazwą *Cementownia „Szcakowa” w Szcakowej*²⁸ pow. Chrzanów, woj. Kraków. Jednocześnie zakład otrzymał zwierzchni nadzór Ministerstwa Przemysłu Lekkiego w Warszawie poprzez Centralny Zarząd Materiałów Wiążących w Sosnowcu (1952/1953), następnie Ministerstwa Materiałów Budowlanych poprzez Centralny Zarząd Przemysłu Cementowego w Sosnowcu (1953–1957), a od 1959 roku Ministerstwa Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych poprzez Zjednoczenie Przemysłu Cementowego w Sosnowcu. W tym pierwszym okresie funkcję dyrektora sprawował Władysław Rudolf (1951–1952), mistrz ślusarski z zawodu, wychowanek Zakładu. Z czasem produkcja dolomitu zaczęła zyskiwać coraz większe znaczenie. W związku z tym przygotowywano plany otwarcia nowego kamieniołomu „Sadowa Góra”, który później stał się głównym miejscem wydobycia tego surowca.

W 1953 nastąpił koniec wytwarzania prefabrykatów budowlanych, między innymi płyt *suprema*, produkowanych od 1933 roku²⁹.

Czasy Rzeczypospolitej Ludowej to okres zmagania się z problemem wykonania planów produkcyjnych,

Cooperative Grocers was started. Its tasks were among others: keeping a food store, a factory's bakery and an employee's canteen.

In 1946, Vocational School at the Cement Works *Szczakowa* was opened again. In the three years students could graduate from school after passing low final exams, and then they could learn the trade of a machine locksmith. In morning hours, under the supervision of experienced craftsmen, they were helping repair factory machinery and equipment. In afternoons, they were learning the theory in the building of the Primary School in Pieczy-ska, located next to the factory. The first post-war director was the Head of the Primary School – Julian Maż, and the management of school workshops was taken by Władysław Rudolf²⁵. The school was closed in 1954 through some misunderstanding. This state of affairs lasted for four more years. In 1958, as a result of actions taken by director Władysław Rudolf, the school was re-opened again. In addition to the machine locksmith, students were also taught the trade of machine electrician. The studies could still be completed in three years, but the teaching was moved to the former kindergarten building at 15th December Street. The function of Director was taken over by engineer Mieczysław Kuśnierz (it was held by him till 1964), and the function of Head of the School Workshop – by Adam Musiał²⁶.

The year 1947 brought a change in the position of factory manager. Dr Jan Kuhl went to work in higher education, and was replaced by Tadeusz Pajak, a worker by trade. Before that he had been a human resource manager. Tadeusz Pajak was appointed to this position from political conferment (PPR activist – Polish Worker's Party) and he occupied it until 1951²⁷.

In December 1951, Cement Works was nationalized, and from 1st January the following year it began to operate under the new name *Cementownia „Szcakowa” w Szcakowej*²⁸ district of Chrzanów, Krakow province. At the same time, the factory received supreme supervision of the Ministry of Light Industry in Warszawa through the central Board of Binding Materials in Sosnowiec (1952/1953), then the Ministry of Construction Materials through the Central Board of Cement Industry in Sosnowiec (1953–1957), and since 1959 the Ministry of Construction and Construction Materials Industry through the Unification of the Cement Industry in Sosnowiec. In the first period the director was Władysław Rudolf (1951–1952), a master locksmith by trade, a graduate of the Factory. With time, the production of dolomite was beginning to gain increased importance. Because of that, plans to open a new quarry “Sadowa Góra” were prepared, which later became the main place of extraction of this resource.

In 1953, production of building prefabs, among others *Suprema* panels produced since 1933, came to an end²⁹.

All the time of Rzeczpospolita Ludowa (People's Republic of Poland) was a period of struggle with the problem of execution of production plans, because the production was dependent on, among others, the work

gdyż produkcja zależna była m.in. od pracy maszyn, które nie były wymieniane, a jedynie naprawiane, oraz od sprawności ludzi. Ci jednak nie zawadzili, czego dowodem jest zajęcie przez pracowników Cementowni w 1959 roku zajęli pierwszego miejsca w konkursie o tytuł najlepszej załogi w przemyśle cementowym, za co otrzymali Sztandar Przechodni Prezesa Rady Ministrów.

Od momentu upaństwowienia Cementowni następowały częste zmiany kierownictwa zakładu. W kolejnych latach funkcję tę (po Władysławie Rudolfie) sprawowali: Bronisław Dura (1952–1953) – także wychowanek i mistrz ślusarski; Franciszek Cieślik (1953/1954) – mianowany z awansu społecznego, bez zawodu, po maturze w liceum ogólnokształcącym; Jan Chmielowski (koniec 1954 – początek 1955) – przybył z cementowni *Górka* w Trzebinii, aż w końcu ponownie Władysław Rudolf (1955–1969), po którym, w lipcu 1969 roku funkcję przejął inż. Bolesław Bolek – służbowo przeniesiony z Cementowni *Górka* w Trzebinii³⁰.

ZAKŁADY DOLMITOWE

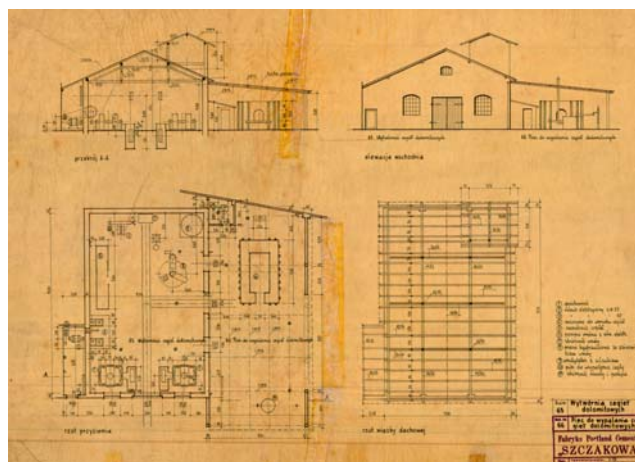
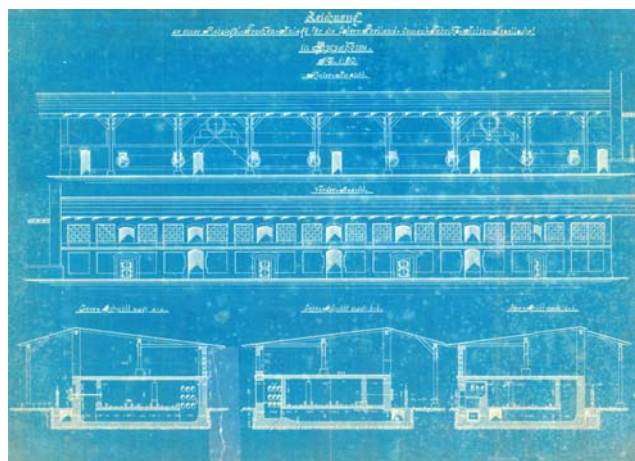
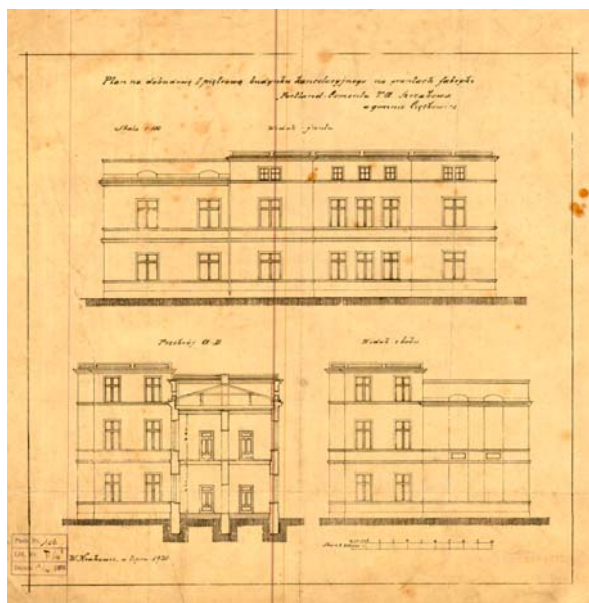
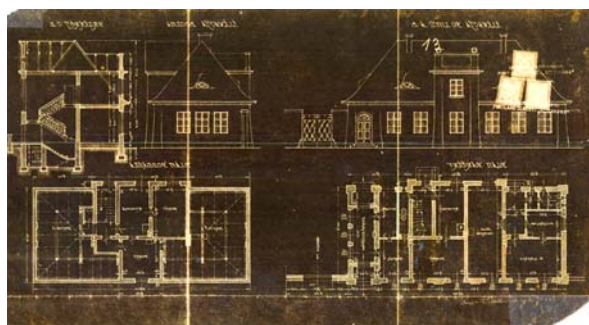
W 1980 roku skończyły się pokłady wapienia, z którego wypalano klinkier cementowy. Wciąż jednak bogaty w złoża dolomitu był kamieniołom „Sadowa Góra”. Zamiast likwidować zakład, przekwalifikowano

of machines which weren't replaced, only repaired, and the efficiency of the human. They didn't disappoint – in 1959 they took the first place in the competition for the title of the best crew in the cement industry. They received the Sztandar Przechodni Prezesa Rady Ministrów (the Transitive Banner of the Prime Minister).

Since nationalization, more frequent changes of management in Cement Works followed. In subsequent years, the position of the director (after Władysław Rudolf) was occupied by: Bronisław Dura (1952–1953) – also a graduate and master locksmith; Franciszek Cieślik (1953/1954) – was appointed by social promotion, no profession, after graduation from secondary school; Jan Chmielowski (end of 1954–beginning of 1955) – arrived from the cement works in Trzebinia; and finally again Władysław Rudolf (1955–1969), after whom in July 1969 this function was taken over by engineer Bolesław Bolek – officially moved from Cement Works *Górka* in Trzebinia³⁰.

ZAKŁADY DOLOMITOWE “SZCZAKOWA”

In 1980, layers of limestone from which the cement was being fired ran out. Still rich in dolomite was the quarry “Sadowa Góra”. Rather than liquidate the fac-

Ryc. 12. Archiwalne rysunki projektowe Cementowni, źródło: Muzeum Miasta Jaworzna

Fig. 12. Inventory drawings of cement works Archiwalne rysunki projektowe Cementowni, source: Muzeum Miasta Jaworzna (Museum of the City of Jaworzno)

go w całości na produkcję dolomitu. Zmieniono też nazwę na *Zakłady Dolomitowe „Szczakowa”*. Do przekwalifikowania zakładu przyczyniły się także warunki ekonomiczne – załamanie gospodarki państwa polskiego oraz innych państw europejskich, w tym zahamowanie sektora budowlanego, co wpłynęło na trudności związane z eksportem. Znaczna podwyżka cen węgla, zużywanego w nadmiernych ilościach (w przestarzałych urządzeniach) zwiększała koszty produkcji, co spowodowało, że *Szczakowa* nie mogła konkurować z nowocześniejszymi, niemieckimi cementowniami³¹. Dolomit (węglan wapnia i magnezu) o bardzo dobrych właściwościach izolacyjnych wciąż miał szerokie zastosowanie w hutnictwie, przemyśle szklarskim oraz przy produkcji materiałów ogniotrwałych stosowanych m.in. w energetyce. Dodatkowo wykorzystywano go również do produkcji nawozów wapniowo-magnezowych wykorzystywanych w rolnictwie.

Przekwalifikowanie zakładu nastąpiło bez nakładów finansowych oraz bez jego modernizacji. Nie inwestowano ani w unowocześnienie produkcji (materiał wciąż wypalano w tych samych kilkudziesięcioletnich piecach), ani w remont historycznych hal i urządzeń. Powodowało to wciąż rosnące koszty, na co nałożyła się recesja gospodarcza i przemiany gospodarcze kraju. Powolny upadek ogromnych hut i zmiany w rolnictwie doprowadziły do zmniejszenia zbytu i obniżenia wielkości produkcji. Pracowników nie zwalniano, ale nie przyjmowano już nowych w miejsce odchodzących na renty i emerytury³².

LIKwidACJA

W latach 90. ubiegłego wieku przyszedł powolny upadek przedsiębiorstwa. Maszyny były już bardzo wyeksploatowane, zakład niedoinwestowany, z pozostałościami ciągów produkcyjnych. Prawie wszystkie działające urządzenia pochodziły z okresu międzywojennego lub były zakupione tuż po wojnie. W 1993 roku zakład był wart mniej niż wynosiła kwota jego zadłużenia³³. Niestety mimo podejmowania prób ożywienia działalności w 1995 roku przestarzałe i pogrążone w problemach *Zakłady Dolomitowe Szczakowa* postawiono w stan likwidacji³⁴.

Pogorszenie stanu finansowego zakładu i jego upadek spowodowały także obniżenie jakości i warunków życia w osiedlu, którego powstanie i istnienie miało ścisły związek z funkcjonowaniem fabryki.

INNE ŻYCIE

Od momentu likwidacji zakład zaczął żyć „swoim życiem”. Wszystkie nadające się oraz możliwe do wywozu stalowe elementy konstrukcji oraz maszyn sprzedano na złom. Uzyskane w ten sposób środki przeznaczono częściowo na spłatę pracowników oraz długów. Opuszczony teren Cementowni zaczęła porastać roślinność, a obiekty popadać w coraz większą ruinę. Mimo to obszar ten, stał się celem wycieczek (pomimo zakazu wstępu) miejscowej ludności oraz doskonałym plenerem fotograficznym.

tory, it was reclassified completely to the production of dolomite. The name was also changed to *Zakłady Dolomitowe „Szczakowa”*. These changes were also the effect of economic conditions – the collapse of the national Polish economy and of other European countries, including inhibition of the construction sector, which contributed to the difficulties associated with export.

A significant increase in prices of coal which was consumed in excessive quantities (in obsolete machines), caused the rise of production's costs. As a result, *Szczakowa* could not compete with more modern, post-German Cement Works³¹. Dolomite (calcium and magnesium carbonate), with very good insulation properties, was still widely used in metallurgy, glass industry and in the production of fireproof materials used in the energy sector, among others. In addition, it was used for the production of calcium-magnesium fertilizers used in agriculture.

Reclassification of the factory took place without funding or modernization. There were no investments either in production modernization (material was still fired in the same old furnaces) or in the renovation of historic halls and equipment. It caused still rising costs, and besides that, the economic recession and the country's economic transformation took place. The slow collapse of huge steelworks, and changes in agriculture resulted in lower sales and production volumes. Workers weren't dismissed, but no-one replaced people drawing a pension or retired³².

LIQUIDATION

In the 1990s, came the slow decline of the company. The machines were exploited, the factory underinvested, with remnants of production lines. Almost all operating equipment dated back to the interwar period or was bought after the war. In 1993, the factory was worth less than the amount of its debt³³. Unfortunately, despite attempts to revive its activity, in 1995 *Zakłady Dolomitowe „Szczakowa”*, outdated and plunged into problems, was put into liquidation³⁴.

The deterioration in the financial condition of factory and its collapse also caused a reduction in the quality and conditions of life in the neighborhood. Its emergence and existence had a close relationship with the functioning of the factory.

ANOTHER LIVE

Since the liquidation the factory began to live “its own life”. All suitable steel construction elements and equipment possible to be exported were sold for scrap. Resources obtained in this way were intended to remunerate employees and repay debts. Vegetation began to grow over the abandoned area of Cement Works *Szczakowa*. Buildings were more and more falling into ruin. Despite this, the area became a trip destination for local people (in spite of banned entrance) as an excellent place for outdoor photography.

W lutym 2008 roku tereny Zakładów Dolomitowych zostały wystawione na licytację. Większą część obszaru (20 ha gruntów) wykupiła firma Slag Recycling z Krakowa. Miastu, które nie przygotowało odpowiednich funduszy, udało się wykupić tylko 8 ha. Nowy właściciel zobowiązał się ponieść koszty wyburzenia obiektów. Wystąpił także o zmianę zapisów MPZP i zlecił pracowni architektonicznej Medusagroup przygotowanie projektu zagospodarowania terenów dawnej cementowni³⁵, który zakładałby utworzenie na jej terenach osiedla mieszkaniowego (projekt z 2009 roku)³⁶.

Wykupiony przez miasto obszar (kamieniołom i okoliczne tereny przy ul. Sobieskiego) został zrewitalizowany i oddany do ogólnego użytku. Teren zlokalizowany bliżej drogi został wyrównany, poprowadzono tam ścieżki spacerowe i posadzono drzewa. Zabezpieczono dostępny brzeg zbiornika wodnego, który powstał w momencie wyłączenia zasilania i zalania wnętrza wyrobiska. Tabela informuje o przeznaczeniu przedmiotowego terenu: *Rekultywacja na cele przyrodnicze terenu byłego zakładu górniczego cementowni Szczakowa, projekt został współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007–2013, a zrealizowany w ramach Programu Rozwoju Subregionu Centralnego*.

Obecnie tętniący niegdyś życiem obszar świeci pustką. Rozebrano prawie wszystkie budynki (wg. MPZP na tym terenie miały pozostać cztery okrągłe zbiorniki – eksilory oraz budynek warsztatów szkolnych). Jeszcze kilkanaście miesięcy temu na opisywanym obszarze zalegał wywożony regularnie gruz. Dzisiaj jest to praktycznie pusty obszar i osoby, które pamiętają jeszcze ruiny cementowni, mogą zadać sobie pytanie, czy rzeczywiście jedynym rozwiązaniem było zrównanie tego postindustrialnego zespołu z ziemią!? Czy nie należało poszukać inwestora, który poprzez nadanie nowej funkcji tym budynkom o ciekawej formie i architekturze nie zdołałby ich uratować. Na terenie całej Europy podobne zespoły są rewitalizowane i wykorzystywane np. jako przestrzenie parkowe, wystawiennicze i kulturalne (m.in. Park de la Villette w Paryżu, Park Nordstern w Gelsenkirchen, Westpark w Bochum, Nord Park w Duisburgu). Pytanie to jednak pozostanie na zawsze bez odpowiedzi.

In February 2008, the area of *Zakłady Dolomitowe* was put up for auction. The greater part of the area (20 ha) was bought for the Slag Recycling Company from Kraków. The city didn't prepare adequate funds and managed to buy only 8 ha. The new owner pledged to incur the costs of the demolition of buildings. He also applied for a change in the regulations of LDP (local development plan) and commissioned the architectural studio Medusagroup to prepare a land development plan of the former Cement Works³⁵, which would envisage establishing housing development in its areas (project of 2009)³⁶.

The area bought by the city (the quarry and surrounding areas along Sobieski Street) had been revitalized and was put into general use. The area located closer to the road had been aligned. There were walking paths constructed and trees planted. The bank of available water reservoir was secured (it was created when the power was turned off and water flooded the excavation). The table informs about the fate of the land: *Reclamation for nature conservation area of the former mining Cement Works Szczakowa, the project was co-financed by the European Union from the European Regional Development Fund under The Regional Operational Program of Silesia for 2007–2013, and implemented within the framework of the Central Subregion Development Program*.

The area, once bustling with activity, is currently deserted. Nearly all buildings were demolished (according to LDP on this area were to remain: four circular tanks – eksilors and the building of school workshops). Several months ago, the described area was covered in rubble which was regularly carried away. Today it is a practically empty area and those who remember the ruins of the Cement Works may ask themselves whether the only solution was really to raze the post-industrial relics to the ground!? Or maybe one should have looked for an investor who, by giving a new function to these buildings with interesting form and architecture, could have saved them. Throughout Europe similar units are revitalized and used e.g. as spaces for parks, exhibitions and culture (including Parc de la Vilette in Paris, Nordstern Park in Gelsenkirchen, Westpark in Bochum, Duisburg Nord Park). However, these questions will always remain unanswered.

LITERATURA / REFERENCES

- [1] *Czas Dolomitów już się skończył*, Co Tydzień, nr 29, VIII 1993, s. 24.
- [2] Dudzik P., *Cementownia w Szczakowej*, Zeszyty Historyczne Miasta Jaworzna, z. nr 13, kwiecień 2012, Wyd. Muzeum Miasta Jaworzna.
- [3] Karch Z., Skalski A., *Zakłady Dolomitowe „Szczakowa” – zagrożenie i ochrona środowiska*, [w:] Jaworzno 2000 III (31) IX 1992.
- [4] *Kronika Cementowni „Szczakowa” – 90-lecie działalności*, mpis [w:] Muzeum Miasta Jaworzna.
- [5] Leś-Runicka M., *Okno do Europy, Okupacja hitlerowska, Okres powojenny* [w:] *105 lat – Historia Szczakowej*, red. S. Łazarz, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Miasta Jaworzna – Koło Szczakowa, Jaworzno-Szczakowa 2002.
- [6] Szafrąński W., *Wiara czyni cuda?*, „Gwarek” 9/IV 1993.

- [7] *Zakłady Dolomitowe Szczakowa w Jaworznie 1883–1983 – wydanie jubileuszowe.*
- [8] Z. Jakóbiak, J. Sowa, Wyd. Zakłady Dolomitowe „Szczakowa” w Jaworznie, Państwowa Agencja Reklamowa, Katowice.
- [9] *Zdzisław Krudzielski. Wspomnienia*, red. T. Karpowicz, G. Kaliński, K. Dziurzyński, Fundacja Bankowa im. Leopolda Kronenberga, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 1996.

- ¹ L. Zachuta, *Historia Przemysłu Cementowego w Polsce 1857–2000*, Wyd. Polski Cement Sp. z o.o., Kraków 2004, s. 2, 13, 44.
- ² M. Leś-Runicka, *Okno do Europy [w:] 105 lat – Historia Szczakowej*, red. S. Łazarz, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Miasta Jaworzna – Koło Szczakowa, Jaworzno-Szczakowa 2002, s. 14–15.
- ³ *Kronika Cementowni „Szczakowa” – 90-lecie działalności*, mpis [w:] Muzeum Miasta Jaworzna, s. 2 oraz P. Dudzik, *Cementownia w Szczakowej [w:] Zeszyty Historyczne Miasta Jaworzna*, z. nr 13, kwiecień 2012, Wyd. Muzeum Miasta Jaworzna, Jaworzno 2012, s. 25.
- ⁴ M. Leś-Runicka, op. cit., s. 18.
- ⁵ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 2 oraz P. Dudzik, op. cit., s. 25.
- ⁶ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 2–3.
- ⁷ P. Dudzik, op. cit., s. 25.
- ⁸ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 3–4.
- ⁹ P. Dudzik, op. cit., s. 25.
- ¹⁰ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 5–6.
- ¹¹ *ibidem*, s. 6–7.
- ¹² *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 7–11.
- ¹³ *Ibidem*, s. 12.
- ¹⁴ Zdzisław Krudzielski, *Wspomnienia*, red. T. Karpowicz, G. Kaliński, K. Dziurzyński, Fundacja Bankowa im. Leopolda Kronenberga, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 1996, s. 95 i inne.
- ¹⁵ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 12–13.
- ¹⁶ *Zdzisław Krudzielski...*, op. cit., s. 137, 132, 152.
- ¹⁷ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 14.
- ¹⁸ *Zdzisław Krudzielski...*, op. cit., s. 193, 211–212.
- ¹⁹ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 13 oraz *Zdzisław Krudzielski...*, op. cit., s. 137.
- ²⁰ M. Leś-Runicka, *Okupacja hitlerowska*, [w:] *105 lat – Historia Szczakowej*, red. S. Łazarz, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Miasta Jaworzna – Koło Szczakowa, Jaworzno-Szczakowa 2002, s. 32.
- ²¹ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 17–18.
- ²² *Zakłady Dolomitowe Szczakowa w Jaworznie 1883–1983 – wydanie jubileuszowe*, red. Z. Jakóbiak, J. Sowa, Wyd. Zakłady Dolomitowe „Szczakowa” w Jaworznie, Katowice, s. 14.
- ²³ M. Leś-Runicka, *Okres powojenny [w:] 105 lat – Historia Szczakowej*, red. Stanisław Łazarz, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Miasta Jaworzna – Koło Szczakowa, Jaworzno-Szczakowa 2002, s. 35.
- ²⁴ *Zakłady Dolomitowe...*, op. cit., s. 14 oraz *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 19.
- ²⁵ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 19–21.
- ²⁶ *Ibidem*, s. 28.
- ²⁷ *Ibidem*, s. 23.
- ²⁸ Szczakowa posiadała prawa miejskie do 22 maja 1956 roku, od tego dnia stała się jednostką terytorialną miasta Jaworzno. Późniejsza nazwa zakładu brzmiała *Cementownia „Szczakowa” w Jaworznie*.
- ²⁹ *Kronika Cementowni...*, op. cit., s. 23–25, 14.
- ³⁰ *Ibidem*, s. 24–33.
- ³¹ Z. Karch, A. Skalski, *Zakłady Dolomitowe „Szczakowa” – zagrożenie i ochrona środowiska*, [w:] *Jaworzno 2000 III (31) IX 1992*.
- ³² W. Szafranski, *Wiara czyni cuda?*, [w:] *Gwarek 9/IV 1993*, s. 6.
- ³³ *Czas Dolomitów już się skończył*, [w:] *Co Tydzień nr 29/VIII 1993*, s. 24.
- ³⁴ P. Dudzik, op. cit., s. 33.
- ³⁵ <http://jaworzno.naszemiasto.pl/artykul/slag-recycling-wyburza-cala-cementownic,354162,art,t,id,tm.html>
- ³⁶ <http://www.medusagroup.pl/projekty/mieszkaniew/jaworzno/>

Streszczenie

W artykule omówiono historię jednej z największych i swego czasu najnowocześniejszej w Polsce cementowni. *Szczakowa* powstała pod koniec XIX wieku i przez ponad sto lat wytwarzała wysokiej klasy cement znany na całym świecie. Dawała ludziom pracę, utworzyła osiedle i szkoliła kolejne pokolenia rzemieślników. Niestety w skutek złego zarządzania i nadmiernej eksploatacji maszyn została zamknięta. Mimo braku produkcji teren fabryki żył „własnym życiem”, które zostało przerwane w momencie zniszczenia, a w konsekwencji rozbiórki wartościowych postindustrialnych obiektów.

Abstract

The article discusses the history of one of the largest and the most modern of its time cement works in Poland. *Szczakowa* was founded at the end of the nineteenth century and for over a hundred years was producing high-quality cement famous throughout the world. It was giving people jobs, created housing estate and trained successive generations of craftsmen. Unfortunately, due to bad management and excessive use of machines, it has been closed. Despite the lack of production, the factory's area was living its own life which was interrupted at the moment of destruction, and consequently the demolition of valuable post-industrial objects.